

УКРАЇНСЬКА ГРОМАДА У ВЕЛИКОМУ БЕЧКЕРЕКУ (ЮГОСЛАВІЯ) У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД

Валерій ВЛАСЕНКО

Важливе місце в українській історії першої половини ХХ століття займає міжвоєнна українська політична еміграція в Європі. В історичній літературі вже знайшли відображення різноманітні сторони її життєдіяльності на рівні континенту, його регіонів, окремих країн, політичних центрів, периферійних осередків, розкрита діяльність політичних партій, військових, громадських і фахових організацій, наукових і культурних інституцій, вищих навчальних закладів, кооперативів, показана роль окремих громадсько-політичних і культурно-освітніх діячів, науковців, літераторів, митців, військових, преси в емігрантському середовищі. Проте поза увагою дослідників залишилася діяльність первинних осередків еміграції, тобто громадських організацій, які діяли в тому чи іншому населеному пункті країни перебування і часто були складовими частинами об'єднаних центрів еміграції у цих країнах, наприклад, Українського центрального комітету у Польщі, Громадсько-допомогового комітету у Румунії тощо. Особливо це стосується тих країн, де українська еміграція була нечисленною порівняно з іншими країнами або російською еміграцією. Саме тому актуальним є питання самоорганізації української політичної еміграції у Королівстві сербів, хорватів і словенців (КСХС, з 1929 р. – Югославія) на рівні окремого провінційного осередку.

На відміну від історіографії української меншини в Югославії [1], історіографія міжвоєнної української політичної еміграції у цій країні невелика. У роботах В.Д. Козлігіна подана загальна характеристика російської й української еміграції у цій країні у 1919-1945 рр. [2], роль громадських організацій серед емігрантів [3; 4]. Висвітлені питання про українську періодику в Югославії у 1919-1941 рр. [5; 6], діяльність дипломатичного представництва УНР [7], українців у Хорватії [8], товариства «Просвіта» у Загребі [9] та Боснії [10], студентський рух у Хорватії [11-12], українську діаспору у Боснії [13], наукову спадщину українських юристів в Югославії [14]. Проте діяльність окремої громадської організації міжвоєнної української політичної еміграції у цій країні ще не була об'єктом дослідження. Тому автор ставить собі за мету розкри-

ти це питання на прикладі Української громади у містечку Великий Бечкерек (Петровград, *нині* – Зренянин).

На момент створення Королівства сербів, хорватів і словенців у грудні 1918 р. у межах держави проживало декілька десятків тисяч українців-русинів, які переселилися туди із Закарпаття та Галичини кількома етапами, починаючи з середини XVIII ст. Багато українців змушені були залишити Батьківщину внаслідок революційних подій 1917-1921 рр. Частина з них опинилася в країнах Центрально-Східної Європи, інші – у Туреччині, Греції, Болгарії та Югославії. Переважну більшість другої частини склали цивільні особи і вояки армій Денікіна та Врангеля, які змушені були евакуюватися з півдня України та Північного Кавказу. На початку 1920-х рр. у КСХС зосередилося близько 75 тисяч біженців з Росії, тому числі 40 тис. військових і 35 тис. цивільних осіб [15, т.1, с.95]. За даними українських політемігрантів, приблизно 70 % з них склали вихідці з України [16, арк.35]. Сучасні українські дослідники визначають питому вагу українців у складі армії Врангеля у 50 %, козаків – 30 %, росіян з центральних губерній Росії – 20 % [17, с.145]. Проте національно свідомих українців, які стояли на засадах незалежної України, було лише декілька сотень. Серед них – галичани і наддніпрянці, прихильники монархічного (гетьманці, вільні козаки) і республіканського (уенерівці) устрою України, Організації українських націоналістів тощо.

Першою організацією міжвоєнної української політичної еміграції в Югославії було товариство «Просвіта» у Загребі. Його створено 29 червня 1922 р. [18, арк.17, 25], а статут затверджено лише 7 лютого 1925 р. [18, арк.43-49]. З часом у Белграді відкрилася філія товариства (близько 150 членів), яка у лютому 1928 р. сама перетворилася на центральний орган «Просвіти» з відповідними філіями та групами у Загребі (30 осіб), Новому Саді (22), Великому Бечкереку (15), Смедереві (7), Осієку (20 наддніпрянців і 70 кубанців) [16, арк. 35]. Заступник голови управи Товариства «Просвіта» Василь Андрієвський у листі від 29 лютого 1928 р. до представника військового міністерства УНР на Балканах Василя Филоновича відзначав, що члени українського гуртка у Великому Бечкереку – «енергійні, свідомі і щирі хлопці» [19, арк.73].

У другій половині 1920-х років у невеличкому сербському містечку Великий Бечкерек та його околицях перебувало близько 500 емігрантів з колишньої Російської імперії. Більшість із них склали росіяни, «малороси» та особи невизначеної національності, тобто емігранти, які стали підданими югославського короля. Невелику групу склали українці (росіяни саме так їх і називали) з Врангелівської армії, які в силу різних обставин потрапили до неї з армії УНР, повстанських загонів або були мобілізовані білогвардійцями в Україні. Росіяни ставилися до них вороже, «малороси» і прихильники великого князя Кирила Романова – з інтересом та очікуванням. Самоорганізація українців у гурток розпочалася 1925 р. Його основу склали близько 10 осіб. Спочатку гурток намагався налагодити зв'язки з українськими організаціями у Подєбрадах (Чехія) та Мюнхені (Німеччина), але невдало. З поживленням

українського руху у Белграді частина членів гуртка записалися одночасно і до місцевого товариства «Просвіта». При створенні гуртка його члени вирішили особисто щомісяця сплачувати на користь власної бібліотеки 10 динарів, на Різдвяні і Великодні свята збирали кошти на користь товариства «Рідна Школа», згодом – одноразові пожертви Комітету із вшанування пам'яті Головного Отамана військ УНР С.В. Петлюри, а також щомісячні внески до белградського товариства «Просвіта» [19, арк.110-111].

За сприяння В. Филоновича процес самоорганізації української політичної еміграції в Югославії посилювався. Постало питання про створення легальних і напівлегальних організацій, об'єднання їх в єдину спілку (союз), визначення керівних органів еміграції. У 1928 р. розглядалося питання про поділ Югославії на сектори з центрами у містах Загреб, Любляна, Ніш, Новий Сад, Сараєво, Скоп'є, на чолі яких би стояли «відпоручники», тобто представники В. Филоновича, та центрального органу української еміграції в країні, який би перебував у Белграді. Було визначено мати такого «відпоручника» й у В. Бечкереку. В. Андрієвський зазначав: «Це хоча і невелике місто і не є дуже далеко ні від Білгороду, ні від Нов[ого] Саду, але там є декілька наших щирих і свідомих людей, що ведуть успішно нашу працю» [19, арк.84]. Керівником групи був М. Денежний (помер 31.X.1928 р.), головою управи громади – М. Мельничук, членами управи – Ф.Кульбачний (помер 10.I.1931 р.), І. Скаліцький, С. Третевич, членами ревізійної комісії – К. Немчинов, К. Нестеров та К. Паливода.

Політичний аспект у діяльності української групи у В.Бечкереку виявився в орієнтації її на Уряд УНР в екзилі. У листі від 24 квітня 1928 р. керівника групи М. Денежного до В. Филоновича зазначалося, що «наш гурток вважає в сучасний мент єдино Уряд Української Народньої Республіки правомочним провідником наших національно-визвольних ідей і готовий підтримувати його до кінцевого виконання наміченої мети...» [19, арк.137]. Наприкінці травня того ж року перша частина групи у складі 6 осіб вступила до «Союзу бувших вояків Армії УНР» (з центром у Празі). Це – Михайло Денежний, Микола Мельничук, Степан Третевич, Олександр Берладин (можливо, Барладин – В.В.), Ігор Скаліцький та Юрій Матвієнко [19, арк. 179]. Згодом до Союзу долучилися й інші члени групи.

Українська група у В. Бечкереку була серед ініціаторів об'єднання українських громадських організацій в країні. У 1928 р. представники кількох емігрантських організацій підготували статут Союзу українських організацій (далі – СУО) у КСХС, взявши за зразок установчий документ подібної організації у Франції. Проте через державний переворот у січні 1929 р. цей план не був реалізований. Побойуючись зв'язків емігрантських організацій з іноземними розвідками, влада посилила контроль за їх діяльністю. Тоді як український рух у столиці почав занепадати, життя емігрантів на периферії пожвавилось. Виявили активність українські громади у В. Бечкереку (у 1929 р. група перетворилася на громаду – В.В.) і Смедереві, відділення «Просвіти» у Загребі,

Новому Саді та Скоп'є. На нараді представників 6 українських організацій в Югославії, що відбулася 7 вересня 1930 р. у Белграді, було наголошено на необхідності створення центральної організації, яка б «об'єднувала у собі всі українські організації в Югославії і давала напрямок загальній співпраці» [20, арк.42-42зв]. Невдовзі Союз було створено, але декілька років він існував лише на папері. А 8 жовтня 1933 р. у Белграді відбувся З'їзд СУО, в якому взяли участь представники українських громад Белграда, В. Бечкерек, Смедерева та товариства «Просвіта» у Новому Саді. Членом наглядової ради Союзу було обрано М. Мельничука [21, с. 16]. До складу цього органу обирався також і С.Третевич.

Українська громада у В. Бечкереку опосередковано, тобто у складі СУО, брала участь у загальному емігрантському об'єднанні русі. На I з'їзді української еміграції, що відбувся 25-26 червня 1929 р. у Празі, представником від конференції 5 українських організацій Югославії був В. Андрієвський. У своїй доповіді «Про стан української еміграції в Югославії» він звернув увагу на те, що «невелика громада у Великому Бечкереку є добра по своєму складу членів. Рухлива і є одноцільна (склалася виключно з прихильників УНР – В.В.)» [20, арк.30].

Українська громада у В.Бечкереку влаштовувала громадські заходи та панахиди по загиблих борцях за незалежну Україну, відзначала державні свята, вшановувала пам'ять видатних українців. Так, 25 травня 1930 р. у день трагічної смерті С.Петлюри у місцевій сербській Свято-Введенській церкві відбулася урочиста панахида, яку відправив настоятель церкви протоієрей Пая. Співав невеликий хор Української громади. На панахиді були присутні кубанські козаки [22, с.47]. Наступного року у панахиді взяв участь об'єднаний українсько-кубанський хор під керівництвом голови управи Української громади М. Мельничука [23, с.17]. У 1934 р. панахиду у сербській церкві служив о. Павло Мілічев за участю хору громади [24, с.14].

22 листопада 1932 р. Українська громада влаштувала пам'ятну академію на честь 359-ти вояків Армії УНР, які загинули у листопаді 1921 р. під Базаром. У вступному слові М. Мельничук охарактеризував ситуацію, в якій відбувся Листопадовий похід, належно оцінив смерть героїв. Потім були зачитані реферати, надіслані редакцією журналу «Гуртуймося» – «Лицарі Листопаду» М.Битинського та «Листопадовий похід» В. Филоновича. Після закінчення академії голова управи громади вніс пропозицію вступити до Товариства допомоги Українській господарській академії в Подєбрадах [25, с.9], яка того року припинила своє існування, а на її базі відкрився Український технічно-господарський інститут із заочною формою навчання.

Громадівці відгукнулися і на трагічні події 1932-1933 рр. в Україні. 29 жовтня 1933 р. у Великому Бечкереку відбувся День національної жалоби. Після парастасу по померлих від голоду та вступного слова голови управи громади змістовну доповідь про сумні події та голод на Великій Україні виголосив І.Скалицький. Наприкінці акції було зібрано кошти у сумі 259 динарів на до-

помогу голодуючим в Україні та схвалено резолюцію з рішучим протестом проти звірств більшовиків, використання ними голоду як засобу боротьби з українцями та закликом до всієї еміграції об'єднатися в єдиний національний фронт для боротьби з ворогом та здобуття незалежності України [26, с.12].

Щороку у лютому-березні українська еміграція влаштовувала Шевченківські свята (дні), присвячені дню народження та роковинам смерті Т.Шевченка. Ці дні вважалися національним святом, оскільки його відзначали представники усіх політичних течій і партій, громадських організацій української еміграції. Так, 8 березня 1930 р. місцева Українська громада вранці влаштувала панахиду, а після обіду – академію. На захід були запрошені гості, серед них – отаман станиці Кубанського козачого війська у В.Бечкерекі. Відкрив академію голова управи громади. Відспівали «Заповіт» Т. Шевченка. М. Мельничук виголосив доповідь про життя та творчість поета, далі відбулися хоріві та сольні співи українських пісень. Закінчилася академія виконанням українського та кубанського гімнів [22, с.47]. 9 квітня 1933 р. після вступного слова голови управи громади, виконання «Заповіту» та виголошення доповіді «Життя, діяльність та смерть Т.Г. Шевченка», К. Нестеров декламував «Розриту могилу», С. Третьевич – «Холодний Яр», чоловічий хор виконав декілька українських пісень, М.Мельничук прочитав цікаву статтю про національного генія, вміщену у сербській газеті «Време». Закінчилося свято виконанням національного гімну «Ще не вмерла Україна». На святі, крім громадівців та їхніх гостей, були присутні у великій кількості кубанські та донські козаки [27, с.10-11]. У 1936 р. свято проходило у власному приміщенні громади, гарно удекорованому та оздобленому портретом Т. Шевченка. Декламували вірші поета діти емігрантів та члени громади Горілов, Михайловський, Третьевич. Голова управи громади М. Мельничук виголосив доповідь «Останні роки Тараса Шевченка та виконання перших точок Шевченкового заповіту». Виступили також і представники «Вільного Козацтва», зокрема отаман станиці Кубанських козаків у В. Бечкерекі П. Корешков та його секретар С. Кобазев, які закликали до об'єднання «визвольних зусиль козаків з українцями» [28, с.13].

Чимало уваги громадівці приділяли культурно-освітній роботі серед емігрантів. Найбільш поширеним її видом були товариські вечорниці. Спочатку програми таких заходів були скромними і склалися з прочитання реферату на певну тему, декламації віршів та співів. З часом вони урізноманітнилися. Відомим не лише серед емігрантів, але й місцевого населення був хор Української громади. Він брав участь у різноманітних заходах організації – концертах, літературних вечорах, панахидах, відзначенні національних (Шевченківські дні), державних (День проголошення незалежності – 22 січня), релігійних (Різдво, Пасха, Трійця, Покрова Богородиці) і світських (Новий рік) свят, ювілеїв, знаменних дат, при похованні померлих товаришів тощо. Так, 15 лютого 1931 р. у Сербському Сокольському Домі у В.Бечкерекі спільний українсько-козацький хор дав концерт. Місцева публіка прихильно сприйняла виступ. Це викликало роздратування місцевої російської еміграції, яка не очікувала

спільних акцій українців і кубанців. 30-31 травня того ж року хор узяв участь в Окружному Сокольському зльоті. Тоді ж на радіо він виконав пісні «А вже літ із двісті», «Віють вітри», «Гуляв чумак на риночку» та «Ой, там із-за гори» [29, с.31-32].

Найбільш складним видом культурно-освітньої діяльності Української громади були вистави. Думку про влаштування української вистави для сербського загалу члени управи громади висловлювали ще на початку 1930-х рр. Проте, не маючи українського жіночого персоналу, вирішили поставити виставу сербською мовою. В одному з провінційних театрів вдалося знайти переклад п'єси М. Старицького «Ой не ходи, Грицю» на сербську мову, а сотник С. Горячко з української станиці у Каліші (Польща) переслав партитуру. Сербський Сокольський театр, в якому грали члени управи громади М. Мельничук і С. Третьевич, взявся за справу. Для вистави було виготовлено декорації, залучено сокольські оркестр, чоловічий хор та місцеве Співоче церковне товариство. Костюми для постановки надали українські громади Белграда і Смедерева. Нарешті, 8 січня 1933 р. замість урочистої сокольської академії відбулася вистава. Як повідомляла преса, «чудові співи, костюми, гра артистів так захопили публіку, що під час четвертої дії навіть і ті, що ставилися були неприхильно до української вистави, плакали разом з іншими... Після вистави багато сербів старшого віку дякували організаторам вистави і казали, що такої вистави Бечкерек ще не бачив». Вистава гарно вплинула на пропаганду української справи серед місцевого населення. Саме тоді серби заговорили про Україну, українців, українську культуру та окремішність українців від росіян [30, с.11]. За побажаннями місцевого населення того року п'єсу ставили ще двічі. З великим успіхом вона пройшла втретє 28 вересня 1933 р. у Сербському Сокольському театрі. Глядачами цього разу були слухачі сокольської освітньої школи. Головному режисеру театру М. Мельничуку Сокольська управа висловила подяку за цікаве театральне дійство [31, с.13].

У середині 1930-х рр. Українська громада у В. Бечкерекі поширила свою діяльність і на його околиці та сусідні населені пункти, де жили українські емігранти. Співпраця з ними дала плідні результати. Так, восени 1935 р. від імені групи українців з Великої Кікінди О. Коробов, А. Новицький та М. Шміт подарували громаді ікону (образ Покрови Пресвятої Богородиці) роботи художника Зелінського. На Покрову її освятили у сербській церкві. Потім за участю жертводавців та кубанських козаків відбулося урочисте відзначення традиційного для українців свята.

Під час Різдвяних свят у 1936 р. зусиллями членів Української громади та станиці кубанських козаків у В. Бечкерекі була влаштована перша спільна новорічна ялинка для дітей емігрантів. Свято відкрив чулою промовою М. Мельничук. Під супровід духового оркестру були виконані югославський, український та козацький (кубанський) гімни. Далі діти читали поетичні твори. Українських декламаторів репрезентували О. і Т. Горілови та О. Бондаренко, кубанських – І. Павлов та М. Альбакова. Потім були співи і танці. Організува-

ла свято комісія у складі П. Горілова, С. Третевича, К. Ачмізова та М. Каменського [32, с.14].

Отже, невелика чисельно, але згуртована Українська громада у В.Бечкерекі виявила чималу активність у політичній та культурно-освітній сферах. Завдяки однорідності складу (прихильники УНР) її діяльність відзначалася мобільністю. На відміну від інших місцевостей Югославії, де відчувалася напруга не тільки між українськими й російськими емігрантами, а й українцями та різними гілками козацтва, громада знайшла порозуміння з кубанськими козаками, діяла з ними спільно та узгоджено. Перспективними, на наш погляд, є дослідження діяльності як окремих українських громад в Югославії, так і Союзу українських організацій у цій країні.

Джерела та література

1. Библиография Руснацох у Югославії 1918-1980 / *Марія Чурчич* [укладач]. Библиография книжок, календарох, часописох и новиох на руским язикю. – Нови Сад, 2006. - 1015 с.
2. *Козлишин В.Д.* Русская и украинская миграция в Югославии (1919-1945 гг.) / Харьковский гос. пед. ун-т им. Г.С. Сковороды. – Харьков: РА, 1996. – 476 с.
3. *Він же.* Українські громадські організації в Югославії (20-30-ті рр. ХХ ст.) // Українська діаспора. – К., 1996. – Ч. 9. – С. 52-69.
4. *Він же.* *Те саме* // Українці Хорватії. Матеріали і документи / Культурно-просвітне т-во русинів і українців Загреба. – Кн. 1. – Загреб, 2002. – С. 21-37.
5. *Мовчан С.П.* Українська періодика в Югославії та її роль у формуванні національної свідомості і консолідації українців у 1919-1941 рр. // Збірник праць Науково-дослідного центру періодики / Львівська наук. б-ка ім. В. Стефаніка. – Львів, 1996-1997. – Вип. III-IV. – С. 226-238.
6. *Румянцев О.* «Руски новини» та «Рідне слово» – дзеркала двох українських громад Югославії в період між двома світовими війнами // Наукові записки Національного ун-ту «Острозька академія». Зб. наук. пр. Сер.: Історичні науки. – Острог, 2008. – С. 448-460.
7. *Сергійчук В.* «Хорватський нарід найбільше розуміє нас, українців...» // Українці Хорватії. Матеріали і документи. – Кн. 1. – Загреб, 2002. – С. 97-102.
8. *Мацяк Є.* Українці в Хорватії // Організація українських націоналістів. 1929-1954. – [Б.м.]: На чужині, 1955. – С. 393-404.
9. *Терлюк І.* «Просвіта» – берегиня національної ідентичності // Українці Хорватії. Матеріали і документи. – Кн. 1. – Загреб, 2002. – С. 74-83.
10. *Кулеба Є.* 100 років «Просвіті». З нагоди відзначення 100-річчя від дня заснування товариства «Просвіта» у Боснії. – Кула: Газетно-видавнича установа «Рідне місто», 2007. – 46 с.
11. *Ліський Б.* З діяльності українських студентів у Хорватії (1920-1945) // Українці Хорватії. Матеріали і документи. – Кн. 1. – Загреб, 2002. – С. 38-50.
12. *Роговий В.М.* Підтримка українських студентів у Хорватії // Історія науки і біографістика: електронне наук. фахове видання / Держ. наук. сільськогосподарська б-ка. – К., 2009. – №2. http://www.nbu.gov.ua/e-journals/INB/2009-2/09_rogovyj.pdf

13. Матеріали до історії українців у Боснії: у 5 т. / Упоряд. Р.Мизь. – Нові Сад: Руске слово, 2004-2008.
14. *Осадчук С.С.* Внесок українців-емігрантів в Югославії у розвиток юридичної науки // Університетські наукові записки / Хмельницький ун-т управління та права. – Хмельницький, 2005. – №1-2. – С. 43-49.
15. Белоємиграція у Югославії: 1918-1941 / Приредили Т. Миленковић, М. Павловић. – Београд: Институт за савремену историју, 2006. – Т. 1. – 506 с.; Т.2. – 359 с.
16. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО), ф. 269, оп. 2, спр. 262.
17. *Турченко Ф.Г.* Новітня історія України. Ч. 1 (1917-1945 рр.). Підручник. – К.: Генеза, 1994. – 344 с.
18. Hrvatskog državní arhiv (Хорватський державний архів, далі – ХДА), ф. 0141, од. зб. 1353, інв. № 3399.
19. ЦДАГО, ф. 269, оп. 2, спр. 269.
20. ЦДАГО, ф. 269, оп. 2, спр. 258.
21. Хроніка. З життя української еміграції. В Югославії. З'їзд Союзу Українських Організацій у Югославії // Тризуб. – 1933. – № 40. – С. 15-16.
22. Хроніка. З життя української еміграції. В Югославії. З життя Української Громади у Великому Бечкереку // Тризуб. – 1930. – № 24-25. – С.47.
23. П'яті роковини смерті С. Петлюри // Тризуб. – 1931. – № 25. – С. 15-17.
24. Хроніка. З життя української еміграції: Панахида по С.Петлюрі у Великому Бечкереку // Тризуб. – 1934. – № 23. – С.14.
25. *В.Ф.* «359» // Тризуб. – 1932. – №4. – С.8-10.
26. Хроніка. З життя української еміграції. В Югославії. День національної жалоби у Великому Бечкереку // Тризуб. – 1933. – №44. – С.12.
27. Хроніка. З життя української еміграції. В Югославії. Шевченківське свято в м. Великий Бечкерек // Тризуб. – 1933. – №18. – С.10-11.
28. Хроніка. З життя української еміграції. В Югославії. С. Шевченкове свято в Петровграді // Тризуб. – 1936. – №18. – С.13.
29. Хроніка. З життя української еміграції. В Югославії. Свій. З життя Укр. Громади у Великім Бечкереку // Тризуб. – 1931. – №25. – С.31-32.
30. Хроніка. З життя української еміграції. В Югославії. Самостійник. «Ой не ходи, Грицю» на сербській сцені // Тризуб. – 1933. – №18. – С.11.
31. Хроніка. З життя української еміграції. В Югославії. «Ой не ходи, Грицю» на сербській сцені // Тризуб. – 1933. – №44. – С.13.
32. Хроніка. З життя української еміграції. В Югославії. Пр. Українське життя в Петровграді // Тризуб. – 1936. – №13. – С.13-14.

Власенко Валерій Українська громада у Великому Бечкереку (Югославія) у міжвоєнний період

У статті проаналізована політична і культурна діяльність Української громади у В.Бечкереку у 1920-1930-х рр. Введено до наукового обігу невідомі документи і матеріали українських і зарубіжних архівів, публікації емігрантської преси.

Ключові слова: громада, еміграція, Югославія